

Ə.Bağirov. *Sam Mirzə Səfəvinin şeir sənəti və şairliyə olan baxışları*
 (“Töhfeyi-Sami” təzkirəsinə əsasən) // *Əlyazmalar yanmur*, 2019, № 2 (9), s.66-72.

UOT: 82.0

Əkrəm Bağirov

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
 AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
 Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç.26
 e-mail: akram52@mail.ru

SAM MİRZƏ SƏFƏVINİN ŞEİR SƏNƏTİ VƏ ŞAİRLİYƏ OLAN BAXIŞLARI (“TÖHFƏYİ-SAMİ” TƏZKİRƏSİNƏ ƏSASƏN)

Müasir ədəbiyyatşünaslığın söykəndiyi Orta əsr yazı abidələri içərisində ədəbi təzkirələrin xüsusi çəkisi vardır. Böyük bir dövrün və coğrafi məkanın ədəbi mühitini özündə əks etdirən belə təzkirələrdən biri I Şah İsmayılın oğlu Əbu Nəsr Sam Mirzə Səfəvinin “Töhfeyi-Sami” əsəridir. O, bu təzkirəni h.q.957-ci ildə (m.1550) yazmağa başlayıb və h.q.968-ci ildə (m.1561) bitirmişdir. Səkkiz səhifə - bölmədən ibarət olan bu əsərdə 710 fars və türkdilli şair haqqında məlumat və əsərlərindən örnəklər təqdim edilir. Dünyanın müxtəlif əlyazma kitab məxəzlərində bu təzkirənin çoxsaylı nüsxələri mühafizə olunur. Bakı Əlyazmalar İnstitutunda da təzkirənin üç nüsxəsi mühafizə olunmaqdadır. Onlardan ən qiymətli B-5112 şifri altında mühafizə olunan nüsxədir. Nüsxənin katibi məşhur türk təzkirəçisi, “Təzkireyi-Bəyani” əsərinin müəllifi Mustafa Cərulla Bəyanidir (? - h.q. 1006/1597). Bu nüsxəni katib 23 cəmədiəl-axər 975/24 dekabr 1567-ci ildə köçürüb qurtarmışdır.

Sam Mirzə təqdim etdiyi şairlərin bir çoxu ilə eyni dövrdə yaşamış və bəziləri ilə hətta şəxsən tanış da olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq o, bu müəlliflərin əsərlərini dəyərləndirərkən obyektiv olmağa çalışmış və fikirlərini açıq şəkildə bildirmişdir. Sam Mirzənin bu fikirləri bu şairlərin yaradıcılığının təhlilində bu gün belə öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Məqalədə konkret misallar əsasında Sam Mirzənin şeir sənətinə və sənətkara olan baxışları açıqlanır, onun farsdilli təzkirələrində olan mövqeyi bu günkü dəyərlər baxımından təqdim edilir.

Açar sözlər: Sam Mirzə, təzkirə, “Töhfeyi-sami”, müəmma, qəzəl, şair.

Giriş

Fars, ərəb və türk dillərində danışan Şərq xalqlarının ədəbi-estetik fikir tarixində Orta əsr Şərq ədəbi təzkirələri müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu təzkirələr həmin xalqların mədəniyyət tarixinin tədqiqi baxımından ilkin mənbə hesab olunur, yazıldıqları dövrün ədəbi-bədii və ümumilikdə mədəni mühitinin güzgüsü sayılır. Onlar zaman və məkan hüdudlarının genişliyi və müxtəlifliyi baxımından bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Həmin təzkirələrdə Şərqin böyük dahiləri ilə yanaşı onlarla həmzaman və müasir olmuş, eyni ədəbi məclislərdə qarşı-qarşıya əyləşmiş və müxtəlif səbəblər üzündən öz qiymətlərini o məşhurlar qədər almamış, tanınmamış, lakin öz dövrünün ədəbi prosesində müəyyən rol oynamış, hətta o prosesə, poeziyaya gətirdiyi müəyyən bir yeniliklə təsir də göstərə bilmiş onlarla, yüzlərlə şairlərə də rast gəlirik.

Üç dildə yazılmış və üç dildə əsərlər yazan şairləri əhatə edən bu təzkirələrin müəllifləri hər üç dili bilmələri səbəbindən bir-birindən bəhrələnmiş, əsərləri bir-birinin dilinə tərcümə edərək yaymış, onları müsəlman xalqlarının şəriqli malı kimi qəbul etmişlər. (Ətraflı bax: 1,6)

Eyni sözləri fars dilində yazılmış Azərbaycan təzkirələr: haqqında da demək olar. Məsələn Şərqişdə geniş yayılmış belə məşhur təzkirələrdən biri də I Şah İsmayılın oğlu Əbu Nəsr Sam Mirzə Səfəvinin h.q.957/m.1550 –h.q.968/m.1561-ci illərdə fars dilində qələmə aldığı "Töhfe-yi-Sami" əsəridir (2)

Böyük Şah İsmayılın ailəsində doğulmuş Sam Mirzə öz dövrünün yüksək təhsil görmüş, dövrün bir çox elmlərinə yiyələnmiş şahzadə olmuşdur. Onun xəttatlıq, musiqi istedadından əlavə bir çox hünərlərə də sahib olduğu həm təzkirəsindən, həm də o dövrün başqa əsərlərində onun haqqında yazılmış məlumatlardan aydın olur. (bax: 9;10;12;13;14;15) Sam Mirzənin həyatının təsviri hazırkı məqalənin mövzusu olmadığından biz yalnız onun h.q. 923-cü ildə, şaban ayının 21-də (10 sentyabr 1517) doğulduğunu və çox da uzun olmayan ömrünün h.q.975-ci ilin cüməadi-əl-sani ayında (dekabr,1567) o dövrün siyasi məhbusların saxlandığı məşhur Qəhqəhə qalasında faciəli sonluqla – qətli ilə başa çatdığını qeyd etməklə kifayətlənirik. (Ətraflı bax: 10, s.88, 89; 11, s.2012,2013; 12, s. 94-101). Bu təzkirə ilə bağlı bəzi məqamlar müəllifin başqa yazılarında da öz əksini tapmışdır. (Ətraflı bax: 7;8;9).

Böyük Şah İsmayılın dörd övladından biri olan Sam Mirzə dövrün ictimai-siyasi həyatında böyük rol oynamış oğlu I Şah Təhmasibdən fərqli olaraq və onun memuar xarakterli "Təzkireyi-şah Təhmasib" kimi tarixi əsəri (14) müqabilində yüz illik bir dövrün və böyük bir arealın ədəbi mühitini özündə əks etdirən ədəbi bir əsər – "Töhfe-yi-Sami" təzkirəsini yazmışdır. Dərin müşahidələrin və gərgin əməyin məhsulu olan bu əsərdə əlimizdə olan çap (2) və əlyazma nüsxələrinə (3;4;5) əsasən Sam Mirzənin özündən əlavə 710 şairin təqdim edilərək əsərlərindən örnəklər verildiyini deyə bilərik. Əsər giriş–müqəddimə, *tənbih*, yeddi səhifə–fəsl və müəllifin özü haqqında məlumat və İmam Əliyə (ə) həsr etdiyi "Bahariyyə" qəsidəsinin təqdim olunduğu *Zeyl* hissəsindən ibarətdir. Bu yeddi səhifədə bizim tərtib və tərcümə etdiyimiz nüsxəyə əsasən (13) müvafiq olaraq 19,119,23,34,69,89,281,30 və 46 müəllif təqdim edilir. Sairlərin mənsub olduqları ictimai təbəqə, dini və milli mənsubiyyətləri onların təqdim edildiyi səhifənin–fəslin adında da öz əksini tapmışdır:

Birinci səhifə: Mərhum şah həzrətləri və onun müasiri olmuş sultanlar və onların övladlarının əhvalından seçmə məqamlar (1-19)

İkinci səhifə: Peyğəmbər nəslindən olmuş dühalar (20-138) və özünü təsdiq etmiş alimlər haqqında (1239-161)

Üçüncü səhifə: Kəramətli vəzirlər və başqa qələm əhli olan böyükələr haqqında

Dördüncü səhifə: Şair olmasalar da, bəzən şeir deməyə cəhd göstərən (162-195) təzim olunmağı vacib olan həzrətlər (196-264) haqqında

Beşinci səhifə: Şairliyi təsdiq olunmuşlar (265-353) və bəlağət sahibləri (354-634) haqqında

Altıncı səhifə: Türk təbəqəsi və onun təsdiq olunmuş şairləri haqqında (635-664)

Yeddinci səhifə: Yerdə qalan şairlər haqqında (665-710)

Bu səhifə–fəsillərdə təqdim edilən şairlər haqqında Sam Mirzənin yazdığı bioqrafiyalar həmin şairlərin çıxdıqları ictimai təbəqədən asılı olaraq həm həcm, həm də məzmun və bədiilik baxımından kəskin şəkildə fərqlənir. Həmin bu təqdimat prosesində biz təkcə o şairlər haqqında məlumat əldə etmərik, eyni zamanda Sam Mirzənin istedadlı bir ədəbiyyatşünas və şeir xiridarı kimi şeirə-sənətə, şairə və şairliyə olan baxışlarının şahidi oluruq. Sam Mirzə özündən əvvəl yazıb-yaratmış və ya özündən uzaqlarda yazıb yaradan müəlliflər haqqında əgər mənbələrə və o şairlərin öz əsərlərinə istinadən söz söyləyirsə, müasiri olduğu və eyni məkanda yaşadığı şairlərin əksəriyyəti ilə görüşməyə can atır, onlarla olan söhbətlərində onlardan təzkirəyə daxil etmək üçün şeir istəyir, onların daxili aləmini, insani keyfiyyətlərini öyrəndikdən sonra təzkirədə qeyd etməyə üstünlük verir. Sam Mirzə bu dəyərləndirmələrini sanki əlinin altında olan bir cədvəl əsasında aparır, zəif zəif, ortababı ortabab, yüksək sənətkarlığa malik şairi isə layiq olduğu səviyyədə göstərməyə çalışır.

Sam Mirzə bu təzkirəsində gələcək nəsillərə görk olmaq üçün şair adını daşımağa layiq olmayanları da təqdim edir, bununla istedadı olmayanları bu yoldan çəkinməyə, vaxtlarını daha faydalı işlərə sərf etməyə çağırır.

Sam Mirzə məlum olduğu kimi musiqi elmində də böyük zövq sahibi idi və şairlərin bu sahədə olan istedad və bacarıqlarını professional bir musiqi nəzəriyyəçisi kimi dəyərləndirə bilirdi. Məsələn, Mir İbrahim Qanuni (№132) haqqında danışarkən “nəğmələrində ahəng və ağırlıq” olduğunu xüsusi qeyd edir.

Başqa bir şair–Mir Şərif (№133) haqqında yazır: “Musiqi elminin kamil bilicisidir”.

Sam Mirzə şairləri dəyərləndirərkən onların hansı şeir növündə daha çox uğur qazandığını xüsusi qeyd edir, birinin qəzəl, başqasının qəsidə, bir başqasının isə həcvdə, təzriqi şeirlər yazmaqda daha çox uğur qazandıqlarını qeyd edir. Bu sırada müəmma tərtib etmək bacarığı olan şairləri xüsusi qeyd edir. Məsələn, Xacə Hidayətulla (№177) “Təzriqi şeiri zəmanənin başqa şairlərindən yaxşı deyir” yazır. Başqa bir müəllif – Xacə Tacəddin Müxtəs (№225) haqqında isə daha yüksək fikirdə olduğu bu cümləsindən görünür: “Müxtəlif xətt növlərini, qafiyə və əruz elmini, müəmmanı mükəmməl bilir”.

Sam Mirzə özünə qarşı haqsızlıq gördüyü şairlərin belə şəxsiyyətinə və yaradıcılığına qarşı ədalətli hökm verməyi özünə borc bilir. Məsələn, bir müddət Məshəd və Herat qazisi olmuş Mövlana Qiyasəddin Əhməd Nişapurinin (№ 228) “əmanət əhlindən uzaq bir iş” tutmasına–Sam Mirzənin Sami təxəllüsünü qəsb etməsinə baxmayaraq onun “xeyli şərif insan, etiqađı möhkəm və din adamı” olduğunu yazır və oxucuya təqdim edir.

Sam Mirzə hər hansı bir gənc şair haqqında yazarkən onu ruhlandırıcı cümlələrlə təqdim edir. Məsələn, Xacuyi-Simnaninin (№238) gələcəkdə fars dilli poeziyanın tanınmışlarından olan Xacuyi Kirmani mərtəbəsinə qalxacağına ümid etdiyini yazır. Və ya Mövlana Mir Şərif haqqında (№544) “az yaşlı olmasına baxmayaraq nəzminin gözəlliyi bəyənilir” kimi ruhlandırıcı ifadə işlədir.

Sam Mirzənin təzkirədə təqdim etdiyi bioqrafiyalar, orada qeyd olunmuş əsərlərin siyahısı və onlar haqqında təzkirəçinin fikirləri, onun nə qədər böyük bir mütaliə sahibi olduğunu göstərir. Məsələn, Əbdürrəhman Caminin bütün əsərlərinin adının sadalanması (№265), Mövlana Hilali Ciqatayinin (№ 266) sənətkarlığı haqqında dediyi aşağıdakı cümlələr buna sübutdur: “Təbi şeir üslubları və kəlamın növlərində olduqca gözəl idi. Qəzəl, qəsidə və məsnəvidə söz sənətinin zirvəsinə yüksəldi...Məsnəvi janrında üç kitab yazdı. Onlardan biri “Şah və Dərviş”dir ki, sözün rəvanlığı və mənanın rəngarəngliyi cəhətindən ustadların əksər məsnəvilərindən irəlidir. Cümlələrinə “Gülüstan” həsəd apara bilər, bəlkə də “Bustan”ı qeyrətə gətirər”.

Sam Mirzə bəzi şairlərin yaradıcılığı haqqında fikir söyləyərkən öz sözlərinin təsdiqi kimi başqa mötəbər və məşhur şəxsiyyətlərin də adını çəkir. Bu baxımdan Əhli Sirazinin (№273), Dərviş Dəhəkinin (№279) şeirlərinin Əbdürrəhman Cami tərəfindən də bəyənildiyini və qəbul olduğunu yazır. O, Tüfeyli təxəllüslü Əmir Hüseyn Əli Cəlayirdən (№639) danışarkən, şeirdə, xüsusən, qəsidədə hamının onu qəbul etdiyini yazır.

Sam Mirzə divan bağlamış şairləri təqdim edərkən mütləq bu haqda məlumat verir və əksər hallarda divana hansı növ şeirləri daxil etdiyini yazır.

Sam Mirzənin dərin mütaliə sahibi olduğunu, əsərləri diqqətlə oxumamış fikir söyləmədiyini şair Mövlana Qiyasəddin Bağbani-Kəni haqqında danışarkən onun zəif şeirlərinin çox olduğunu xüsusi vurğulaması bir daha təsdiq edir.

Mədhyyələr və həcvlər Orta əsr farsdilli, həm də türkdilli şairlərin müraciət etdikləri əsas şeir formalarından olmuşdur. Lakin, onların yazdıqları mədhyyələr dövrümüzə qədər gəlib çatsa da, onlardan bəzi hissələr ədəbi təzkirələrdə təqdim olunsada bunu həcvlər haqqında demək olmaz. Eyni mənzərəni biz “Töhfeyi-Sami” təzkirəsində də görürük.

Həcv yazan şairlərdən və təzkirədə bioqrafiyaları təqdim olunanlardan Əmir Şəms Piyadə (№ 117), Mövlana Heyrəti (№ 275), Mövlana Vəhidi (№ 312), Bəyazi Astərabadi (№ 333), Mövlana Təzriqi Biyarcəndi (№ 564) və Mövlana Atəşi Şirazinin (№ 608) adlarını

çəkmək olar. Həcv yazan şairlərin əksəriyyəti şeir başqa növlərində böyük uğur qazanmalarına və Sam Mirzə tərəfindən tərifi layiq görülmələrinə baxmayaraq şeirin bu növündən də yan keçə bilməmişlər.

Sam Mirzənin təqdim etdiyi şairlərin həm də dövrün müxtəlif peşə və sənət sahibləri olduğundan təzkirəçi onların bu bacarıqlarını da qeyd etməyi lazım bilir. Onlardan bəzilərinin siyaq və hesab elmində mahir olduğunu, başqasının münsi vəzifəsində çalışdığını, bir başqasının tarixçi-vəqayenevis olduğunu qeyd etməklə əsərlərinin də adını çəkir. O zaman qissəxanlığın geniş yayılmış bir peşə olduğunu və qissəxanların xalq içərisində yaxşı tanındığı da bu təzkirədə öz təsdiqini tapır.

O dövr əksər şairlərin gözəl xətt sahibi olduğunu da bu təzkirədən görürük.

Bütün dövrlərin bəlası olan ədəbi oğurluq–plagiat məsələsi də Sam Mirzənin qələmindən yayınmır, bununla bağlı neçə şairin adını çəkir, bəzilərinə istehza-sarkazmla təqdim edir, başqa birisinin istedadına bələd olduğu üçün, təqdim etdiyi əsərinin ona aid olduğu iddiası ilə razılaşmadığını qeyd edir.

Bu baxımdan təzkirədə təqdim olunan şairlərdən Əmir Rəmzi Səbzəvarini (№ 65) “bəzən başqasının şeirini öz adına çıxır”, Əbül Məharimi (№ 70) “başqasının qəsidəsini şahın cənnətəbənzər məclisində oxumuşdu və böyük mükafat da almışdı”, Mövlana Huşi Şirazini (№ 309) “Xalqın şeirini öz adına oxuyurdu”, Simayi Məşhədini (№ 355) “deyir ki, bu mətləni özüm demişəm, lakin mən inanmıram”, Mövlana Süsəni (№ 664) “camaatın şeirini öz adına çıxır”, Mövlana Şücani (№ 679) “bəzən də camaatdan gözəl şeirlər alır” kimi cümlələrlə yad edir.

Belə ki, o dövr təzkirəçiləri kimi Sam Mirzə də bu növdə ifrata varmış şairlərin belə əsərlərini təzkirəsinə daxil etməkdən çəkinmişdir.

Sam Mirzənin şeirə və şairliyə baxışlarının əyani şəkildə nümayiş olunduğu bioqrafiyalara müraciət etsək bu haqda mülahizələrimizin təsdiqinə bir daha çatmış olarıq.

Sam Mirzə şairliyin, şeir sənətinin nə qədər uca məqama malik olduğunu əyani şəkildə təsdiqləmək üçün istinad kimi təzkirənin giriş hissəsində Əbdürrəhman Cami yaradıcılığına müraciət edərək onun şeirindən iki beyti misal çəkir:

“Söz eşq divanının dibaçəsidir,
Söz eşq bustanının nubarıdır.

Ağlın sözdən başqa heç bir işi yoxdur,
Dünyada sözə bərabər heç bir yadigar yoxdur”.

Bu beytlərin ardınca yazır: “Şeir vücud mədəninə qiymətli gövhəridir. Şairlər ilahi dərgahının seçilmişləridir və onların zati ardi-arası kəsilməyən nurun düşdüyü yerdir”.

Dahi Nizaminin “Sirlər xəzinəsi”ndən olan aşağıdakı məşhur beytini misal çəkərək daha da irəli gedir və şairlərin cəmiyyətdə tutduğu məqam haqqında Gəncə müdriki ilə həmfikir olduğunu bəyan edir:

“Kibriyalar (möhtəşəmlər) öndə və arxada cərgə qurarkən,
Öndə peyğəmbərlər, sonra isə şairlər gəldilər”.*

Müəllif təzkirənin giriş hissəsində şeir və şairlik haqqında olan fikirlərini Qur'an ayələrinə istinadən şərh edir və bu cümlələrin özünün şeir və şairliyin ucalığına bir dəlil və gözəl bir sübut olduğunu vurğulayır.

Quranın tərtibini şairlərin səliqəsi ilə eyniləşdirməyin qəti əleyhinə olan Sam Mirzə yenə də Cami şeirlərinə üz tutur:

“Şeirin məqamına bax ki, Nəbidən,
Peyğəmbərliyin nə'tini (vəsfini) inkar etmişlər.

* Tərcümə P.Əliyevindir

Quranın düzlüyünü təkzib etmək üçün,
Onu şairliyə aid etmişlər”.

Təzkirənin **Tənbih** hissəsində Sam Mirzə şeir sənəti və şairlik haqqında olan fikirlərində bir qədər də irəli gedərək onu siyasətdən uzaq tutmağı tövsiyə edir və yazır: “İnsaf və mürüvvət sahiblərindən gizli deyil ki, bu təbəqənin əhvalının zikri zamanı din və dövlətin müxaliflərindən biri yad edilsə, qələm onların qəddarlığından danışsa, bunun nə dinə zərəri var, nə də dövlətə ziyanı... necə ki...əziz peyğəmbərlərin ağasının (onlara salam olsun) fironu və ətrafında olan zülmkarların üsyanını və tüğyanını qeyd etməkdə, o insanların hekayətini danışmaqda məqsəd tarixdir, onların təəssübü və tərəfkeşliyi deyil”.

Sam Mirzə təzkirəsinin birinci səhifəsini atası, böyük sərkərdə və şair I Şah İsmayıl haqqında olan yazı ilə başlayır və bioqrafiyasının sonunda deyir:

“Onun o nurlu adının burada çəkilməsindən məqsəd budur ki, bu əzəmət və vüqar ilə yanaşı, din və dünya işlərinin çoxluğu ilə bərabər istedadını cəvələndirərək ilhamını sınağa çəkib şeirin ucsuz-bucaqsız ənginliklərindən mirvarilər çıxarırdı. Belə ki, onun ecazkar təbiətinin nəticəsi olan bu şah beyt peyğəmbərin (s.) “Hökmdarların kəlamı və kəlamın hökmdarı”^{*} hökmü ilə təberrük kimi qələmə alındı.

Bu səhifədə–fəsildə təqdim olunan şairlər təzkirəçi tərəfindən böyük ehtiramla yad edilir, yazdıqları təriflənir. Bu baxımdan Qaraqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun (№ 13) təqdimatı xüsusi maraq doğurur. Sam Mirzə onun hökmdarlığının sonunda Səfəvilər taxt-tacına itaətdən boyun qaçırmasına baxmayaraq sənətə və sənətkara olan münasibətini alqışlayıb “onun zamanında şeir ulduzu uçurumun dibindən ən yüksək nöqtəyə qədər ucaldı, şeir və şairlik Samiri xalqı kimi Bəni-İsrail arasında özünə yer etdi” yazır.

Şairlərin yaradıcılığını dəyərləndirərkən Sam Mirzənin işlətdiyi istilahlardan rəngarəngliyi oxucuda heyranə doğurur. İki şairin yaradıcılığının eyni şəkildə, eyni istilahlarla dəyərləndirilməsinə təzkirədə rast gəlmək, demək olar ki, mümkün deyil. “Şeir təbi kamildir”, (№ 22-Əmir Müizzəddin Məhəmməd) “tayı-bərabəri yoxdur” (№ 25-Mirzə Şərəf Cahan), “hamı tərəfindən qəbul olunandır” (№ 26-Mir Qütsi), “iti zehni var” (№ 27-Şah Səfi), “dövrünün öndə gedənidir” (№ 30-Mirzə Qasım), “Təbi rəvan, fəhmi güclüdür” (№ 37-Mir Əbdülkərim), “qəzəldə əvəzsiz, qəsidədə misilsizdir” (№ 52-Mir Həsən Fəndərəski), “şeyrində xüsusi mənalar çoxdur” (№ 94-Əmir Nurulla), “təbi yaxşıdır” (№ 111-Əmir Müsəyyib) “sözündə olan lətafət ali və müstəsna” (№ 123-Seyyid Bağır), “şeyrində yaxşı fikirlər var” (№ 127-Əmir Müizzəddin Hüseyn Musəvi), “şeyr təbi mülayimdir” (№ 135-Mir Səfi), “şeyr və inşada dövrünün yeganəsidir” (№1440-Mövlana Soltan Məhəmməd Astərabadi Sidqi təxəllüs), “təbi qəlb oblayan və çövrə gətirəndir” (№165-Şahmir), “şairlikdə və söz deməkdə ona dörd bir tərəfdə tay tapılmaz” (№166-Cəlaləddin Əmir bəy), “saf təbi, mükəmməl səliqəsi var idi” (№168-Xacə Qiyasəddin Bətəkçi), “təzriqi şeyri başqa şairlərdən yaxşı deyir” (№177-Xacə Hidayətullah), “şeyrləri duzsuz da deyil” (№202-Xorasan xan), “şeyr təbi rəğbətli, poetik və yaxşıdır” (№ 236-Xəlifə Əli Mirək), “az adam tapılar ki, onun şeyrində olan ucalığa sahib olsun” (№ 316-Mövlana Heyrəti Qəzvini), “beytləri olduqca aşiqanə və gözəldir” (№ 319-Əziz Təbbax), “qüsurlu qafiyələri çoxdur” (№ 332-Mövlana Ədayi), “şeyr təbində gözəllik var” (№ 344-Mövlana Abdulla Şəhabi), “Nadir söz sahiblərindəndir” (№349-Mövlana Kaseb), “şeyrdə, xüsusən də qəzəldə incə mənaları çoxdur” (№ 357-Mövlana Xirədi), “qafiyədə bəzən səhv edir” (№ 363-Mövlana Qövsi) “şeyrlərində açıq mənə az tapılır” (№ 373-Məani Yəzdi), “xəyal tənirindən çiy şeyrlər çıxarır” (№ 386-Fəqiri İraqi), “şeyrləri çoxdur işə yarayanı yoxdur” (№ 466-Mövlana Zeyni), “nəzminin gözəlliyi bəyənilir” (№ 544-Mövlana Mir Şərif) “olduqca zəif bir şairdir” (№ 603-Mövlana Xavəri Tuni) “üç dildə şeyr deyirdi, kaş ki, deməyəydi” (№ 622-Mövlana Mir Hatəmi Razi) “əgər şeyr deməsə çox yaxşı olar” (№

* Quran, Şad surəsi, 5-ci ayə

656-Hacı Ağalar) “şeyrinin hərarəti var” (№ 659-Mövlana Ümməti) “türfə şeirlər deyirdi” (№ 661-Mövlana Yırtılmış) “şeyrində heç bir sənətkarlıq və məna yox idi” (№ 670-Mövlana Ustad Nuri Qoflğər) “mənasız şeirlər deyir” (№ 674-Təzriqi Ərdəbili) “zəif şeirləri çoxdur” (№ 701-Mövlana Qiyasəddin Bağbani-Kəni) və bu kimi bütün bu misallar Sam Mirzənin şairlərin yaradıcılığı haqqında söz deyərək onlara necə məsuliyyətlə yanaşdığından, özünün də bir ədəbiyyatşünas kimi necə kamil bir tənqidçi olduğundan xəbər verir.

Nəticə

Şairlərin yaradıcılığını dəyərləndirərkən Sam Mirzənin işlətdiyi istilahlara rəngarəngliyi oxucuda heyrat doğurur. İki şairin yaradıcılığının eyni şəkildə, eyni istilahlarla dəyərləndirilməsinə təzkirədə rast gəlmək, demək olar ki, mümkün deyil. Bu kimi cəhətlər Sam Mirzənin şairlərin yaradıcılığı haqqında söz deyərək onlara necə məsuliyyətlə yanaşdığından, özünün də bir ədəbiyyatşünas kimi necə kamil bir tənqidçi olduğundan xəbər verir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. احمد گلچين معاني، تاريخ تذکره های فارسی، جلد اول، تهران، 1348
2. سام میرزا صفوی. تذکره «تحفه سامی». تصحیح و مقدمه از رکن الدین همایون فرخ، تهران 1348
3. سام میرزا، «تحفه سامی»، نسخه خطی با شماره B-5119 انستیتوی نسخ خطی آکادمی علوم ملی آذربایجان
4. سام میرزا، «تحفه سامی»، نسخه خطی با شماره B-1118 انستیتوی نسخ خطی آکادمی علوم ملی آذربایجان
5. سام میرزا، «تحفه سامی»، نسخه خطی با شماره B-5778 انستیتوی نسخ خطی آکادمی علوم ملی آذربایجان
6. علیرضا نقوی، تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان. تهران، 1343
7. Bağirov Əkrəm. “Töhfeji-Sami” əsərinin Bakı nüsxələri». “Əlyazmalar xəzinəsində”. №8. Bakı-1987, s. 23-27
8. Bağirov Əkrəm. “Töhfeji-Sami”nin türkdilli şairlər fəslı. Orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyəti problemləri, elmi-nəzəri konfransın materialları-Bakı: Elm, 1989. s.29-30
9. Bağirov Əkrəm. «Sam Mirzə Səfəvinin “Töhfeji-Sami” təzkirəsi». “Bakı, 8 aprel 1987.
10. İskəndər bəy Münşi. «Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi». (Fars dilindən çevirən: Şahin Fərzəliyev). I kitab. “Şərq - Qərb” Bakı-2010
11. İskəndər bəy Münşi. «Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi». (Fars dilindən çevirən: Şahin Fərzəliyev). II kitab, “Şərq - Qərb” Bakı-2014
12. Rəhimov Ə. «Sam Mirzənin qətli haqqında yeni məlumat». //AEA Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1990, №4. s. 94-101
13. Sam Mirzə Səfəvi. “Töhfeji-Sami”. (Fars dilindən tərcümə, müqəddimə, şərh və izahlar: Bağirov Əkrəm) Bakı: Elm, 2019 (çapda).
14. «Şah Təhmasibin təzkirəsi». (Fars dilindən tərcümə və müqəddimə: Rəhimov Ə.H.) Bakı: Azərnəşr, 1996
15. Саггоров А. «Тухфаи Сони ва хусусиятҳои он». Душанбе. 1972
16. Хамидулла Болтабоев. «Газкиралар зикри», Тошкент «Mumtoz soz» - 2015

Акрам Багиров

Литературный анализ сам мирзой творчества и искусства поэтов (на основе произведения «тохфейи-сами»)

Современная литературная критика основана на средневековых литературных трудах, среди которых особое значение имеют литературные антологии (*тазкире*). Одной из таких антологий, в которой представлен огромный географический ареал и литературная среда данной эпохи, является труд «Тохфейи-Сами» сына шаха Исмаила I Абу Насра Сам Мирзы Сефевии. Он приступил к написанию этого труда в 957 /1550г. и завершил его в 968/1561г. В данном труде, состоящем из восьми разделов, представле-

ны сведения о 710 персидских и тюркских поэтов, а также приводятся отрывки из их произведений.

Многочисленные рукописные копии данной антологии хранятся в различных библиотеках и архивах мира. В Бакинском Институте Рукописей хранятся три копии данной антологии, самой ценной из которых является копия хранящиеся под шифром В-5119. Переписчиком (*катибом*) данной копии является известный тюркский литературовед, автор антологии «Газкирейи-Байани» Мустафа Джарулла Байани (?- 1006/1597). Эта копия была переписана *катибом* 23 декабря 975 /24 декабря 1567 г.

Сам Мирза являлся современником многих представленных в своем труде поэтов, а с некоторыми даже был лично знаком. Несмотря на это, он стремился дать объективную оценку трудам этих поэтов. Сведения и анализ творчества этих поэта Сам Мирзой не теряют свою актуальность по сегодняшний день. Данная статья описывает поэтические и художественные взгляды Сам Мирзы на основе конкретных отрывков, и дан анализ его взглядам на многоязычную литературу данной эпохи.

Ключевые слова: Сам Мирза, тазкира, Тохфейи-Сами, газели, поэты.

Akram Baghirov

Sam Mirza's views on versification and poets' skills (based on the *tazkira* "tohfeyi-sami")

The literary *tazkiras* are highly influential among the medieval written monuments that the modern literary criticism is based on them. One of those *tazkiras* which reflects the literary environment of a great period and geographical area, is the work "Tohfeyi-Sami" of Abu Nasr Sam Mirza Safavi, son of Shah Ismail I. He began to write his work in 957/1550 and completed it in 968/1561. This work consisted of eight sections, presents information about 710 Persian and Turkic poets and samples of their verses.

Numerous manuscript copies of this *tazkira* are preserved in various sources of manuscript books in the world. Three copies of the mentioned *tazkira* are kept at the Institute of Manuscripts in Baku. The most valuable of them is the copy preserved under the unit B-5119. The copyist of it is the well-known Turkish *tazkira* writer Mustafa Jarullah Bayani (?- h.1006/1597), an author of the work "Tazkireyi-Bayani". He completed this copy in 23 Jamadil-Akhir 975 Hijri year (24 December 1567).

Sam Mirza had shared the same period with many of the poets he presented, and had even met some of them personally. In spite of all this, he tried to be objective while evaluating the works of these authors, and he openly expressed his views. Sam Mirza laconically expressed his opinions about each poet and his creativity, also tried to evaluate their works from the standpoint of literary criticism. Even today, Sam Mirza's views remain their significance in the research of these poets' activities. The paper elucidates Sam Mirza's views on the versification and the poets' skills with concrete examples and his position in the Persian and Turkish *tazkiras* is presented from the point of today's values view.

Key words: Sam Mirza, Tazkira, Tohfeyi-Sami, gazals, poets.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 27.06.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 30.07.2019

Akademik **Rafael Hüseynov** tərəfindən
çapa tövsiyə olunmuşdur.